

УДК 343.13(477)

С.Б. ФОМІН, Національний університет
«Юридична академія України імені Ярослава
Мудрого

ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗУМНОСТІ СТРОКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЗА НОВИМ КПК УКРАЇНИ

Ключові слова: розумність строків кримінального провадження, процесуальні строки, строки досудового розслідування

Новий Кримінальний процесуальний кодекс, прийнятий 13.04.2012 року, вперше на законодавчому рівні закріпив розумність строків як засаду кримінального провадження, яка кореспондує завданню, передбаченому в ст.2 КПК України і полягає у забезпеченні швидкого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необгрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Визначаючи співвідношення між завданнями (цілями) і принципами (основними завданнями), слід зауважити, що принцип (засада) і мета (завдання) – не одне й те саме. Мета – це те, на що спрямована діяльність, той результат, якого прагнуть досягти. Принцип же вказує, як слід діяти, щоб дійти до наміченої мети. Завдання дослідника складається не лише з постановки мети, але й з визначення того єдино правильного, істинного шляху, що обов'язково приведе до неї [1, с.29].

При формуванні правової системи завдання і цілі є категоріями вихідними, тому що вони визначають призначення даної правової галузі або правової системи в цілому. Але, на думку ряду вчених, цілі і завдання – поняття

більш високі за філософським рівнем узагальнення в ієрархії правових понять [2, с.217]. Ми підтримуємо А.М. Колодія, який вважає що цілі і завдання, які виникли, відразу і безальтернативно передбачають існування принципів, відповідно до яких починає будуватися будь-яка правова система [3, с.22].

Розумність строків (швидкість) кримінального провадження конкретизується у групі норм КПК України, які є одночасно засобами реалізації цього принципу.

Безумовно, першу групу цих засобів становлять закріплені у процесуальному законі строки.

Згідно зі ст.113 КПК України, процесуальні строки – це встановлені законом або відповідно до нього прокурором, слідчим суддею або судом проміжки часу, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії.

У цьому зв'язку слід відзначити, що, на жаль, законодавець при визначенні поняття процесуальних строків не сприйняв науковий досвід вчених-процесуалістів, які в різні роки займалися цією проблематикою. Мова йде про те, що строки – це не тільки проміжки часу. Процесуальні строки, на думку більшості вчених, – це *час* (виділено нами. – С.Ф.), установлений для провадження слідчих та інших процесуальних дій. А основними проявами часу є не лише тривалість, але і мить.

Тривалість має свій вираз, за словами Я.Х. Аскіна, у часових одиницях виміру (секунда, година, доба, місяць, рік, сторіччя і т.д.), а мить – у часових відносинах, що визначаються словами «пізніше», «раніше» [4, с.11]. Мить – чисте «коли», позбавлене тривалості. Тривалість – час існування та збереження об'єкта або його елементів. Між тривалостями різноманітних явищ або різноманітних елементів явища є часові відносини одночасності або послідовності [5, с.189].

У зв'язку з цим, усі процесуальні строки поділяються на дві великі групи залежно від їх часового прояву: строки-періоди і строки-моменти.

Строки-моменти звичайно позначаються шляхом вказівки вчинити якусь процесуальну дію до або одночасно з провадженням іншої процесуальної дії або відразу після її вчинення чи настання певної події. Ці строки встановлюються в тих випадках, коли в інтересах судочинства, у тому числі з метою забезпечення прав і законних інтересів учасників процесу, необхідна гранична швидкість окремих процесуальних дій або безперервність дій, послідовність яких заздалегідь визначена. Значення цих строків є особливо великим у тих випадках, коли практично неможливо заздалегідь визначити межі окремих етапів кримінально-процесуальної діяльності шляхом встановлення строків-періодів. Наприклад, законодавцем не передбачений строк судового розгляду, але безперервність процесу поряд з іншими засобами забезпечується саме шляхом встановлення строків-моментів [6, с.34; 7, с.148; 8, с.23–28].

Строки-моменти позначаються в законі такими засобами. По-перше, вказівкою на вчинення певної процесуальної дії безпосередньо *після* вчинення іншої процесуальної дії або настання зазначеної у законі події. Наприклад, після повідомлення про права слідчий, прокурор або інша уповноважена службова особа на прохання підозрюваного зобов'язані детально роз'яснити кожне із зазначених прав (ч.3 ст.276 КПК України) або після отримання та перевірки документа, що підтверджує внесення застави, уповноважена службова особа місця ув'язнення, під вартою в якому знаходиться підозрюваний, обвинувачений, негайно здійснює розпорядження про його звільнення з-під варті та повідомляє про це усно і письмово слідчого, прокурора та слідчого суддю, а якщо застава внесена під час судового провадження, – прокурора та суд (ч.4 ст.202).

Своєрідною формою даного способу визначення строку-моменту є вказівка на вчинення конкретної процесуальної дії безпосередньо *перед* виконанням іншої процесуальної дії. Наприклад, відповідно до ч.1 ст.356 КПК України, перед допитом експерта головуючий встановлює його особу та приводить до присяги або перед початком виконання ухвали

слідчого судді особі, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності – іншій присутній особі повинна бути пред'явлена ухвала і надана її копія (ч.3 ст.236).

Іншим способом, за допомогою якого визначається встановлення строку-моменту, є вказівка на вчинення процесуальної дії *одночасно* з провадженням іншої процесуальної дії. Так, одночасно з переданням обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до суду прокурор зобов'язаний під розписку надати їх копію та копію реєстру матеріалів досудового розслідування підозрюваному, його захиснику, законному представнику, захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (ст.293 КПК України).

В ч.1 ст.113 КПК України сказано, що процесуальні строки – це встановлені... проміжки часу, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії.

Слід сказати, що в деяких випадках строки встановлюються і для утримання від прийняття процесуальних рішень або вчинення процесуальних дій. Наприклад, згідно з ч.3 ст.214 КПК України здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру не допускається і тягне за собою відповідальність.

Звертає на себе увагу, що до переліку осіб, які можуть встановлювати процесуальні строки, не включений слідчий. Тим не менш, слідчий під час досудового розслідування має право викликати підозрюваного, свідка, потерпілого або іншого учасника кримінального провадження для допиту чи участі в іншій процесуальній дії (ч.1 ст.133). При цьому, у повістці про виклик повинно крім іншого бути зазначений час, день, місяць та рік прибуття викликанної особи (п.6 ч.1 ст.137 КПК). Таким чином, слідчий все ж таки є суб'єктом, який встановлює процесуальні строки.

При визначенні процесуальних строків законодавець вказав, що вони можуть бути

встановлені законом або відповідно до нього прокурором, слідчим суддею або судом. Це означає, що у підзаконних нормативних актах за новим КПК (наказах і розпорядженнях Генерального прокурора України, Міністра внутрішніх справ, Голови СБУ, Міністерства юстиції тощо) не можуть встановлюватися кримінальні процесуальні строки. Це положення відповідає ст. 1 КПК України. Враховуючи положення п.15 ч.1 ст.3 і ч.1 ст.114 КПК України Генеральний прокурор вправі встановлювати процесуальні строки тільки під час відповідного кримінального провадження.

Стаття 28 КПК України за основним своїм змістом відповідає статті 6 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року яка гарантує, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом... і сприйняла багаторічний досвід, напрацьований Європейським Судом з прав людини щодо критеріїв розумності строків.

Швидкість судового розгляду і визначення періоду часу, який повинен прийматися до уваги (*dies a quo*) по кримінальних справах, про який йдеться в п.1 статті 6, починається з моменту, коли особі «пред'явлене звинувачення», оскільки це може статися до того, як справу буде направлено до суду першої інстанції, наприклад в день арешту, в день, коли зацікавлена особа була офіційно повідомлена, що проти нього порушено кримінальну справу, або в день, коли було розпочато попереднє слідство» (Eckle, 73; див. також, Foti et al 52; Corigliano, 34) [9, с.477-478].

Звинувачення, в сенсі статті 6 п.1, може визначатися як офіційне повідомлення, що виходить від компетентної влади, про докір про вчинення кримінального злочину, яка відповідає також поняттю «наслідки, що відбилися на положенні» підозрюваного (Reinhardt et Slimane-Kaïd, 93) [9, с.478].

Згідно зі ст.219 КПК України, відлік строків кримінального провадження починається з дня повідомлення особи про підозру у вчиненні кримінального проступку або злочину.

Причому таке повідомлення обов'язково робиться не тільки за наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення (п.3 ч.1 ст.276), а й у разі її затримання на місці вчинення кримінального правопорушення або безпосередньо після його скоєння, а також при обранні стосовно особи одного з передбачених запобіжних заходів (пп.1, 2 ч.1 ст.276) КПК, що цілком узгоджується із зазначеними вище умовами.

Що стосується остаточного терміну тривалості (*dies ad quem*): судова практика уточнює, що цей період часу продовжується, принаймні, до винесення рішення про виправдання або засудження, винесене в апеляційній інстанції (Wemhoff, 18) [9, с.480]. І ще: «Якщо спосіб, за допомогою якого стаття 6 повинна застосовуватися до апеляційного і касаційного провадження залежить від особливостей цих судочинств, не викликає жодного сумніву, що останні увійдуть в сферу застосування статті 6. Таким чином, вони повинні враховуватися при визначенні того, чи була загальна тривалість судового розгляду розумною» (Kudla, 122) [9, с.478].

При цьому, досудове розслідування повинно бути закінчено: 1) протягом одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку; 2) протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину (ч.1 ст.219 КПК України).

Цей строк може бути продовжений, але загальний строк досудового розслідування не може перевищувати: 1) двох місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку; 2) шести місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості; 3) дванадцяти місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину (ч.2 ст.219 КПК України).

Це кардинальне рішення українського законодавця, яке, на наш погляд, буде неоднозначно розцінене правозастосовувачем, вра-

ховуючи те, що деякі справи складають від декількох десятків до декількох сотень томів.

Наслідками встановлення абсолютно-обмежених (тобто таких, які не можуть бути продовжені) строків досудового розслідування може стати відтягування повідомлення про підозру (як при дії старого КПК притягнення в якості обвинуваченого здійснювалося наприкінці розслідування, іноді за день-два до ознайомлення з матеріалами справи). На це негативне явище зверталася увага майже в усіх підручниках з кримінального процесу як таке, що обмежує право на захист [10, с.236].

З іншого боку, в КПК України не передбачено юридичних наслідків спливу граничних строків розслідування, так само як у КПК України 1960 року не було норми, яка передбачала би наслідки відмови прокурора від продовження строків слідства.

Дійсно, згідно з ч.1 ст.283 КПК України, особа має право на розгляд обвинувачення проти неї в суді в найкоротший строк або на його припинення шляхом закриття провадження.

При цьому ст.284 КПК України не передбачає такої підстави для закриття справи, як сплив граничних строків досудового слідства. Як же бути у випадках, коли при закінченні строків слідства відсутні і підстави для закриття справи, і не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді, але не вичерпані можливості їх отримати? Невже закінчення строків розслідування слід розглядати як вичерпання можливостей для отримання доказів? Питання залишаються відкритими.

Без сумніву, розробники нового КПК є прихильниками традицій англо-американської системи права, де кримінальне судочинство являє собою позовну форму процесу, суть якої полягає у змагальності сторін обвинувачення і захисту не тільки при судовому розгляді справи, але і на досудових стадіях. Кримінально-процесуальний закон цих держав обмежує не лише строки можливого застосування примусових заходів щодо обвинуваченого, але і час, коли ця особа перебуває в ста-

ні так званої «невизначеності». Якщо органи публічного обвинувачення у встановлений період часу не зуміли представити в суд докази, що викривають обвинуваченого у вчиненні злочину, то він вважається «вільним від обвинувачення».

У ряді країн цієї правової сім'ї строки розслідування тісно прив'язані до моменту появи в кримінальному процесі особи, причетної до вчинення злочину. Так, у Шотландії завжди існувало так зване «правило 110 днів», суть якого полягає в тому, що після закінчення цього часу обвинувачений, що перебуває в попередньому ув'язненні, повинен бути відпущений на волю, якщо на 110-й день не був початий судовий розгляд його справи. Закон 1980 року доповнив це положення ще одним обмеженням строків: якщо з дня «першої явки» обвинуваченого не почнеться суд за обвинувальним актом, обвинувачений вважається вільним від обвинувачення з усіма наслідками, що звідси випливають. З 01.01.1988 року в Англії й Уельсі введені аналогічні процесуальні строки (70 днів до віддання до суду і 112 днів з моменту віддання до суду) [11, с.152].

Конгрес США в 1974 році прийняв Акт про належний розгляд справи у федеральній системі, відповідно до якого судове слухання, за загальним правилом, хоча тут існує цілий ряд винятків, повинне початися протягом 70 днів після реєстрації обвинувачення у тому випадку, якщо обвинувачений тримається під вартою. Порушення Акта спричиняє скасування обвинувачення, іноді без права повторного його висування. Слухання справ у судах штатів повинне початися не пізніше 75-180 днів після арешту, обвинувачення або реєстрації заяви про обвинувачення (залежно від того, що було першим) [12, с.284].

У державах континентальної системи права, як відомо, діє кримінальне судочинство змішаного типу, де про змагальність повною мірою мова може йти тільки на судових стадіях. Досудове розслідування все ж залишається розшуковим, обвинувальним і може тривати в межах строків давності притягнен-

ня особи до кримінальної відповідальності стільки, скільки це буде потрібно для встановлення об'єктивної істини.

Деякі слова необхідно сказати і про початковий момент відліку строків досудового розслідування – з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення.

Думається, що такий підхід до підрахунку строків слідства не сприяє активності правоохоронних органів і суперечить концептуальній позиції, відповідно до якої строки розслідування повинні повною мірою відбивати реальні витрати часу по виконанню завдань, поставлених перед органами, що здійснюють даний вид державної діяльності.

Для прокурорів, що здійснюють процесуальне керівництво та нагляд за досудовим слідством, мабуть, важливе значення мають не тільки строки тієї частини розслідування, коли для особи, яка повідомлена про підозру у вчиненні злочину, настають несприятливі наслідки, але також і строки розкриття злочину в цілому.

Дані положення не відповідають і вимозі захисту прав і законних інтересів учасників процесу. Насамперед, це стосується потерпілого, а в його особі і суспільства в цілому, тому що не дозволяє йому контролювати швидкість провадження у справі і реагувати на можливі випадки тяганини з боку посадових осіб, що ведуть процес.

Незважаючи на те, що згідно з ч.6 ст.28 КПК України потерпілий має право на звернення до прокурора, слідчого судді або суду з клопотанням, в якому викладаються обставини, що обумовлюють необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені цим Кодексом, занадто тривалий, на думку потерпілого, час, який передує повідомленню про підозру, скоріш за все, не буде розглядатися як порушення засади про розумність строків, оскільки мова в ст.28 йде про «більш короткі строки, ніж ті, що передбачені цим Кодексом» (аналогічне право у потерпілого є і на підставі ст.308 КПК). Більш

того, після повідомлення про підозру, копія клопотання про продовження строку досудового розслідування вручається тільки підозрюваному та його захиснику (ч.3 ст.295 КПК України). А відповідно до п.2 ст.56 КПК України потерпілий має право знати лише сутність підозри та обвинувачення, бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження та закінчення досудового розслідування.

Незрозумілим залишається і питання про момент закінчення досудового розслідування, а саме: чи включаються в строки досудового розслідування час ознайомлення сторонами з матеріалами, до яких їм у відповідності до ст.290 КПК України надано доступ. У КПК 1960 року прямо було передбачено, що в строк досудового слідства включається час з моменту порушення справи до направлення її прокуророві... або до закриття чи зупинення провадження в справі (ч.1 ст.120).

У новому КПК України така норма відсутня. З одного боку, відповідно до ч.1 ст.290 КПК відкриття матеріалів іншій стороні здійснюється коли прокурор або слідчий за його дорученням, визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, повідомляють підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, *про завершення досудового розслідування* (виділено нами – С.Ф.).

Більш того, якщо у старому КПК України було передбачено, що за результатами ознайомлення з матеріалами справи учасники процесу могли заявляти клопотання про доповнення слідства і у разі їх задоволення могли проводитися додаткові слідчі дії, після чого учасникам надавалося право повторно ознайомитися з матеріалами справи (або тільки новими, або, за клопотанням учасників, з усіма матеріалами) і логічно впливало, що

розслідування ознайомленням не закінчувалося, то за новим КПК України після ознайомлення з відкритими матеріалами справи провадження слідчих дій не можливе.

З іншого боку, зі змісту ст.283 КПК, яка має назву «Загальні положення закінчення досудового розслідування» впливає, що *досудове розслідування закінчується* (виділено нами – С.Ф.) з моменту вчинення прокурором однієї з вказаних у ч.2 дій: 1) винесення постанови про закриття кримінальне провадження; 2) звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Саме відомості про вчинення вищевказаних дій свідчать про закінчення досудового розслідування і вносяться прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Якщо практика сприйме другий варіант визначення моменту закінчення строків слідства, то прокурори та слідчі знову ж стануть заручниками затягування часу на ознайомлення і тоді, принаймні, необхідно бути залишати час на ознайомлення, звичайно, за рахунок строків слідства.

Незважаючи на, як ми вже вказали, кардинальний підхід законодавця щодо визначення термінів досудового розслідування, в новому КПК так і не передбачено строків судового розгляду, хоча саме на тяганину з боку суддів надходить значна кількість нарікань.

Безумовно, деякі кроки у напрямку прискорення судового розгляду зроблені. Так, ч.1 ст.318 КПК України зобов'язує суд провести і завершити судовий розгляд протягом розумного строку. Згідно з ч.4 ст.28 КПК кримінальне провадження щодо особи, яка тримається під вартою, неповнолітньої особи має бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово. Суттєво, на наш погляд, зменшить час з розгляду справ про кримінальні правопорушення новий для українського судочинства процесуальний інститут, пов'язаний з провадженням на підставі угод (гл.35 КПК України).

Серед інших засобів забезпечення кримінального провадження у розумні строки слід назвати: інститути об'єднання і виділення матеріалів кримінального провадження (статті 217, 334) та розгляд цивільного позову у кримінальному провадженні (статті 128, 129), проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції (статті 232, 336), скорочений судовий розгляд (ч.3 ст.349), спрощене провадження щодо кримінальних проступків (гл.25, параграф 1 гл.30), письмові апеляційне та касаційне провадження (статті 406, 435) та інші. За браком можливостей однієї статті вони стануть предметом дослідження у подальшому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кокорев Л. Д. Уголовный процесс: доказательства и доказывание / Л. Д. Кокорев, Н. П. Кузнецов. – Воронеж : Изд-во Воронежск. ун-та, 1995. – 268 с.
2. Васильев А. М. Правовые категории: Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. – М. : Юрид. лит., 1976. – 264 с.
3. Колодій А. М. Принципи права України / А. М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
4. Аскин Я. Ф. Проблема времени. Ее философское истолкование / Я. Ф. Аскин. – М. : Мысль, 1966. – 200 с.
5. Материалистическая диалектика : в 5 т. / под общ. ред. Ф. В. Константинова и В. Г. Марахова ; отв. ред. Ф. Ф. Вякерева. – М. : Мысль, 1981. – Т. 1: Объективная диалектика. – 374 с.
6. Руководство для следователей / под ред. Н. А. Селиванова, В. А. Снеткова. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 732 с.
7. Якупов Р. Х. Уголовный процесс : учебник для вузов / под ред. В. Н. Галузо. – М. : ЗЕРЦАЛО, 1998. – 448 с.
8. Томин В. Т. Процессуальные документы, сроки и судебные издержки в уголовном судопроизводстве / В. Т. Томин, Р. Х. Якупов, В. А. Дунин. – Омск : Научн.-исслед. и ред.-издат. группа Омск. высш. шк. милиции, 1973. – 52 с.

9. Де Сальвиа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. / М. Де Сальвиа. – СПб. : Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2004. – 1072 с.

10. Кримінальний процес : підручник / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. – Х. :

Право, 2010. – 608 с.

11. Апарова Т. В. Суды и судебный процесс Великобритании. Англия, Уэльс, Шотландия / Т. В. Апарова. – М. : Ин-т международного права и экономики. –Триада, ЛТД, 1996. – 157 с.

12. Бернхем В. Вступ до права та правової системи США / В. Бернхем. – К. : Україна, 1999. – 554 с.

Фомін С. Б. Засоби забезпечення розумності строків кримінального провадження за новим КПК України / С. Б. Фомін // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 735–741 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12fcbnku.pdf>

Розглянуте поняття процесуальних строків, яке наведене в новому КПК України; на підставі практики Європейського суду з прав людини визначений час, який враховується при визначенні розумності строків кримінального провадження; зроблена спроба визначити момент закінчення строків досудового розслідування за новим КПК.

Фомин С.Б. Средства обеспечения разумности сроков уголовного производства по новому УПК Украины

Рассмотрено понятие процессуальных сроков, которое приведено в новом УПК Украины; основываясь на практике Европейского суда по правам человека определенное время, который учитывается при определении разумности сроков уголовного производства; сделана попытка определить момент окончания сроков расследования по новому УПК.

Fomin S.B. Means of Reasonableness Terms of Criminal Proceedings under the New Code of Criminal Procedure

Consider the concept of procedural terms, which is given in the new Criminal Procedure Code of Ukraine; on the basis of the European Court of Human Rights some time, which is taken into account when determining the reasonableness of the terms of criminal proceedings; an attempt to determine the timing of the end of an investigation under the new Code of Criminal Procedure.